

sággal mondták el. A régiek s az újabbak közötti különbséget az utóbbiak rováására az elmúlt évtizedek hatalmas tudományos eredményei eléggé érzékeltetik... A régi racionalizmus s a régi mechanikus materializmus hiányaira, tökéletlenségére való hivatkozás érvénytelen, a tudomány újabb eredményeinek helytelen értelmezése, az anyagelvűség óriási haladásának s korszerű átalakításának semmibevevése... „Értelmünk fejlődésének rendkívüli fontosságú szakaszában vagyunk — írja a „Pensée“-ben Paul Langevin, a világhírű filozófus —, értelmünk nem apriori adott, keretei nem oly merevek, mint egykor akarták rákényszeríteni. A külvilágot egyre jobban visszatükrözve, értelmünk egyre közelebb jut a valósághoz... A „determinizmus válságáról“ beszélnék ma is, noha a tények objektív determináltsága ismertebb, mint egykor. Bizonyos, hogy valóságismeretünk fejlődésének mértéke szerint a determinizmusról alkotott elképzeléseink módosítására kényszerülünk. Azok, akik a determinizmusról szerzett ismereteink fejlődését a determinizmus csődjének értékelik, hiába hivatkoznak a legmodernebb tudományra, nem innen merítik ezt a gondolatot; ez a gondolat egy régi tudományellenes bölcsesetből származik, melyet ismét be akarnak vezetni a tudományba. Midőn az idealista filozófusok erre vagy arra az idealista fizikusra hivatkoznak csak azokat az elképzeléseket veszik vissza tőle, melyeket maguk kölcsönöztek neki...“ A tudományok legújabb nagy eredményeinek ilyen értékelését s bölcséleti általánosítását vallja a „Pensée“ legfőbb feladatának. (Szekeres György)

**DUFF COOPER: TALLEYRAND** életrajza (Singer és Wolfner) bevallottan is rehabilitáló emléket kívánt a megtépzott híri francia államférfiúnak állítani. Igazolással felemlíti, hogy Talleyrand még nem jutott „igazi védelmezőjé-

hez“ a francia irodalomban, jóléhet állhatatlan politikai magatartása ellenére, mindig hűséggel szolgálta a francia nemzetet. Duff Cooper, miáltal Talleyrand hírhedt erkölcsait feldozza, nem esik ellenkező túlzásba és nem menti Talleyrand jellembeli gyengeségeit, inkább csak magyarázza és történelmi megvilágításba helyezi. Feltárásai valóban arra utalnak, hogy Talleyrand harácsolásai és korrupszága meggyőződése vonalán volt határtalan, elveiért hagyta csak megvesztegetni magát, de ha Franciaország szolgálata érdekeivel ellentétben állott, akkor gondolkodás nélkül Franciaország szolgálatát választotta. Így került szembe mint Napoleon külügyminisztere a császárral, mert hódításait nemcsak Európa népei elleni merényletnek, hanem mindekelőtt Franciaország szerencsétlenségének ítélte.

Duff Cooper a napoleoni korszak társadalmi és politikai rajzát Talleyrand életrajzásának központi tengelyévé teszi. Bár az életrajzíró részéről ez indokolt, hiszen a francia államférfi ekkor állott pályája tetőfokán, mégis nem nehéz hasonlóságot találni a tények csoportosítása és értelmezése mellett, az időszertű európai változatokkal. D. C. írói mérséklete és politikai higgadsága tartózkodik az analógiák teremtésétől, ami súlyosan csorbítaná munkája célját és hitelét, de párhuzamok nélkül is történelmi intelem sugárzik egy olyan politikai korszak dokumentális anyagának összevetéséből, amely félreérthetetlenül arra utal, hogy az európai népet nem lehetett már a XIX. században sem tartósan leigázni. Napoleon hódításai Talleyrand szemében csak az erőszak futó sikereinek tüntek, s nem késett a császár fi-gyelmét felhívni a hódítások veszélyeire. A győzelmek tetőfokán, mikor Franciaország határa már a Visztula, Talleyrand nem vállalta tovább Napoleon külügyi képviselőtét és lemondásával a közösséget is megtagadta vele. Nem sértett igaz-

ságérzete vagy a háborúkkal szembeni emberbaráti érzülete lázadt fel Napoleon hadjáratai ellen, hanem államférfiúi bölcsessége és tiszta judiciuma, amely látni engedte a kikerülhetetlen összeomlást. Talleyrand ellenséges hatalmakkal cimborált Napoleon győzelmei ellen, mert a győzelmekkel és Franciaország területi növekedésével egyenlő arányban nőtt a nép nyomora, az ország gazdasági leromlása és az elégedetlenség. D. C. Talleyrandnak tulajdonítja azt a meggyőződést is, hogy „sem Franciaországnak, sem Európának nem jó egyetlen ember akarata alatt élni, még akkor sem, ha az az egyetlen ember, a francia császár“.

A szerző meglepő otthonossággal mozog a korabeli francia szalonok szellemi légkörében, tájékozott intrikáiról és ismeri politikai és szerelmi pletykáit. Piasztikusak jellemlevenítesei, de különösen marandandó hatású Talleyrand ábrázolása, amely ennek a romlott erkölcsű, cinikus, hitszegő, de mégis elvű államférfinek bonyolult lelki alkátát oly sok politikai megértéssel és művészi gondtal magyarázza. (Robotos Imre)

**A Z ILLUZIÓ AZ IRODALOMBAN.** Azonos vagy hasonló szociális alapokból azonos vagy hasonló szellemi formák (ideológiák) sarjadnak: Azt az írói kört is, melynek Zilahy Lajos egyik „representatív man“-je, az egykori orosz narendnik mozgalomra emlékeztető parasztimádat jellemzi. A „paraszt“ az az etnikai értelemben is ideális típus, aki a testi és lelki egészség megtestesítője, a népi élet gyökere és fejlesztője, a nemzeti jövő. Mellette vagy épp vele szemben csak csökevény és csenevész érdekcsoportok élnek a maguk reménytelen és jövőtlen percéletét... Az illuzióró, mint a lelki magatartás egy sajátos formájáról, épp a Társadalomtudomány legutóbbi számában ír Dékány István, akinek társadalomlélektani meglátásai és

felismerései mindig sokat mondnak. Az illuzió — írja — a valóság jobbnak látása, az elfordulás a valóságtól, a félig realiztikus magatartás s egyben öncsalás... „Az illuziónak politikai-lélektani szerepe: fél-tudatos palástolás vagy alig tudatos önbiztatás, mely szinte akaratossal félálomba ringatással ér fel“. Nem lehetne találékosabban jellemezni a magyar narendnik illuzióit sem: a „paraszt“ pozitív illuzióját s az érem másik felét: azt az éppen nem hízogó véleményt, amivel ezek az írók, legtöbbször, a többi osztályokról, első sorban a középosztályról vannak.

Zilahy legújabb színműve, a „Gyümölcs a fán“ is ennek a kettős illuziónak a terméke.

...A szociológia körülrajongott s anyagilag is jól szituált professzora boldogtalan családi életet él, bár szerelmes a feleségébe: nincs gyermeke. Zsufolt padsorok előtt tartott egyetemi előadásainak is ez a nagy és reménytelen sóvárgás adja tartalmát és benső tűzét. A szabad, felszabadult és haladó szellemű emberpár, súlyos lelki gyötrelmek után, végre megegyezik abban, hogy a professzor elcsábítja fiatal és egészséges szobalányát. Így aztán örökbefogadhat egy törvénytelen gyermeket, aki az övé... A téma egészen pirandellói: Pirandello több remek novellájában dolgozza fel a labilis szellemi érzelmek s a testi lét változhatatlan törvényszerűségeinek harcát s a pirandellói stíluson is átremeg mindenkor az osztályhelyzet súlyának és felelőségének tudata. Ha Zilahy — bár fölösleges külön kiemelni, hogy jellemalkotó és jellemlátó művész — oly kevésbé pirandellóian oldotta meg témáját, annak épp az az oka, hogy illuziójának áldozta fel a jellemformálás művészi kötelességét; hogy ezáltal csak narendnik sémákat és nem élő embereket adott.

Az volt a cél, hogy nyilvánvaló legyen a darabban szereplő minden középosztálybeli testi-lelki gyökéretelensége, felháborító önzése, ciniz-